

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2018 – Volume 27, Issue 5, pp. 9–12
<http://doi.org/10.18354/jsi.577>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,
Faculty of Society and Law, in cooperation with
Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Paul van Tongeren. **Willen sterven: Over de autonomie en
het voltooide leven**. Utrecht: Kok, 2018, € 11,99, 126 p.

ISBN 978 90 435 2945 7

BOOKS

ED DE JONGE

Dr. Ed de Jonge is als hoofddocent verbonden aan de Hogeschool Utrecht.

E-mail: ed.dejonge@hu.nl

DE GRENZEN VAN AUTONOOM LEVEN EN STERVEN

In het essay *Willen sterven: Over de autonomie en het voltooide leven* stelt Paul van Tongeren, emeritus-hoogleraar wijsgerige ethiek, vanuit zijn persoonlijke verwondering, fascinatie en ook irritatie de vraag wat mensen eigenlijk willen wanneer zij zeggen dood te willen. Daarbij tracht hij recht te doen aan de ervaringen van deze mensen maar ook aan zijn eigen gedachten en overwegingen. Van Tongeren schetst zijn eigen levensbeschouwelijke en probleeminhoudelijke positie maar streeft er vooral naar inhoudelijk te argumenteren zonder een beroep te doen op uitgangspunten die andersgezinden niet zouden kunnen delen. De kern van zijn overwegingen is het blootleggen van de grenzen van de autonome wil. Dat anderen niet over ons leven en onze dood mogen beslissen, betekent nog niet dat we dat zelf wel kunnen.



BOOKS

Voor Van Tongeren is vooral het onderscheid tussen enerzijds het uitzichtloos en ondraaglijk lijden en anderzijds het voltooide leven van belang, want om deze tweede categorie is het hem te doen. Hij problematiseert dat niet meer willen leven; niet het niet meer kunnen leven. Hij wijst erop dat wij onszelf niet als dood kunnen voorstellen, zodat onduidelijk wordt wat wij precies willen. In navolging van Nietzsche kan hieraan worden toegevoegd dat de wil niet zozeer de oorzaak is van onze keuzes, maar eerder het effect dat uit het conflict in onze gevoelens en gedachten tevoorschijn komt. De wil legt een orde op aan de complexiteit die we zelf zijn: in de wil ben ik zelf dan ook tegelijk als bevelend en als gehoorzaamend aanwezig. De wil is tegelijk een object-willen (iets willen) en meta-willen (daar de voorrang aan geven boven al het andere). In het willen wil ik mijzelf onvermijdelijk als willer. Ook in het dood willen affirmeer ik mijzelf dan ook als willer, maar wil ik tegelijkertijd de vernietiging van mijzelf als willer.

Een belangrijk deel van het essay is gewijd aan een nadere analyse van het menselijk willen. Hierin spelen de *Confessiones* van Augustinus een centrale rol. Als opmaat hiertoe benadrukt Van Tongeren – in de voetsporen van andere denkers zoals Arendt, Ricoeur en Vernant – dat in het klassieke Griekse denken zowel het concept van de wil als het concept van het kwaad ontbreekt. De Griekse antropologie kent wel het streven van de zintuiglijke, de passionele en de redelijke natuur van de mens maar niet het zelf willen in eigenlijke zin. De voorkeur (“prohairesis”) waar Aristoteles in zijn *Ethica* over spreekt, is weliswaar onderscheiden van het natuurlijke verlangen maar heeft enkel betrekking op de middelen om een gegeven doel te bereiken. En de Stoïcijnen kennen wel het vermogen van de mens om al dan niet in te stemmen met natuurlijke verlangens, maar dit heeft geen invloed op de werkelijkheid. De Griekse ethiek kent wel de misser (door onvermogen of tegenslag niet het juiste doel bereiken) en de vergissing (door onwetendheid het verkeerde doel nastreven) maar niet het kwaad in eigenlijke zin (willens en wetens het verkeerde doel nastreven).

De christelijke traditie kent dit kwaad als de zonde, de opstand tegen God. Dat is precies de reden waarom Augustinus worstelt met een perendiefstal in zijn jeugd. In onze ogen kan het een jeugdzonde of eigenlijk niet meer dan kattenkwaad lijken, maar voor Augustinus weegt zwaar dat hij beseft dat hij er plezier aan beleefde enkel en alleen omdat het niet mocht. Hij kan deze misstap dan ook enkel verklaren vanuit een verkeerde gerichtheid van zijn wil. De wil is een onderscheiden vermogen dat autonoom wil zijn, dat beslissingen neemt en zich daarmee tegenover andere (interne en externe) krachten op kan stellen en wil laten gelden. Vanwege zijn autonomie behoort opstand tot het favoriete repertoire van de wil en wordt het kwaad pas mogelijk. In de crisis rond zijn bekering ontdekt Augustinus een conflict binnen de wil, tussen wel-willen (*velle*) en niet-

willen (*nolle*), leidend tot een voortdurend aarzelen en uitstellen. De wil kan zijn eigen probleem niet oplossen. Het centrum van de macht van de autonome mens wordt gekenmerkt door een wezenlijke machteloosheid. De existentiële keuze waarmee een mens bepaalt hoe te leven en wie te zijn is een sprong, een overgave, eventueel het gevolg van goddelijke genade.

Al met al is de wil een problematisch vermogen. Hij claimt autonomie maar blijkt machteloos te zijn wanneer hij er alleen voor staat en het er echt op aan komt. Vanuit dit referentiekader verkent Van Tongeren beschikbare getuigenissen van mensen die niet meer willen leven, niet van hen die niet meer kunnen leven. Wat deze laatste groep betreft, erkent hij dat het gepast kan zijn hen uit hun lijden te verlossen. Bij de eerste groep daarentegen gaat het niet primair om reëel lijden maar vooral om angst voor toekomstig lijden. De klacht van vereenzaming is weliswaar reëel, maar lijkt volgens Van Tongeren vaak vooral uit de personen zelf voort te komen: ze verliezen hun belangstelling in andere mensen. Ze willen in die zin eigenlijk niets meer, maar in reactie hierop willen ze tegelijkertijd op vastbesloten wijze sterven. Soms lijkt hierbij zelfs sprake te zijn van een obsessie met autonomie; tegelijkertijd kunnen veel aarzelingen, twijfels en ambivalenties worden waargenomen. Van Tongeren constateert dan ook dat het veel te simpel is om de keuze als een vrije zelfbeschikking te beschouwen.

Van Tongeren erkent dat we als samenleving wel iets moeten regelen voor mensen die zeggen te willen sterven, maar geeft geen concrete suggesties voor hoe zo'n regeling er uit zou moeten zien. Hij richt zich op de voorwaarden waar zo'n regeling zijns inziens aan zou moeten voldoen. Centraal hierbij staat dat de grens tussen leven en dood volgens hem een taboe-karakter bezit en ook zou moeten behouden. Elke overschrijding van die grens is problematisch en gevaarlijk. Daarom ook is hij een voorstander van een wettelijk verbod op euthanasie, terwijl onder specifieke omstandigheden afgezien moet worden van strafvervolging. Van Tongeren benadrukt dat een taboe zich onttrekt aan argumentatie, een intrigerend standpunt maar toch ook enigszins onbevredigend in een essay waarin gekozen wordt voor een denkende en argumentatieve benadering van het onderwerp. Blijkbaar stuit deze benadering hier op haar grenzen, en het zou de moeite waard geweest zijn om deze nader te verkennen.

Concreter is Van Tongeren op microniveau. Hij onderkent de wurgende eenzaamheid van mensen die willen sterven en benadrukt dat mensen niet kunnen leven zonder gezien en gehoord te worden, zonder erkenning en zorg van anderen. "Een van de moeilijkste dingen die we waarschijnlijk moeten leren is: helpen op de hulpeloze manier van luisteren. Luisteren naar problemen waarvan we weten dat we ze niet kunnen oplossen" (p. 110). Laat dat nou precies de

BOOKS

boodschap zijn die in breder verband ook door Harry Kunneman (normatieve professionalisering, waardenwerk) en Andries Baart (presentiebenadering, zorgethiek) wordt uitgedragen. De grenzen van instrumentele professionaliteit zijn voor een belangrijk deel de grenzen van onze existentiële autonomie. Existentiële autonomie kan misschien wel ontsporen, waardoor het proces van het loslaten van het leven gepaard gaat met de behoefte aan het beheersen van de dood. Maar, zo vraag ik mij af, zou misschien niet ook het appel op existentiële verbondenheid kunnen ontsporen, waardoor de menselijke mogelijkheden tot een hulpeloze manier van luisteren (Van Tongeren), van het uithouden van de spanning (Kunneman), van present zijn (Baart) worden overschat en overvraagd?

Ik verwacht dat het verlangen, de wens, de wil, de eis om het eigen einde te regisseren alleen maar zal toenemen in onze neoliberale samenleving. Van Tongerens essay kan behulpzaam zijn om een zekere mate van gevoeligheid te wekken voor existentiële aspecten van het menselijk bestaan die zich aan de tragiek van onze beheersende greep onttrekken. Daarbij is ook reflectie op samenleven en op waardigheid van belang, aspecten waar Van Tongeren in andere publicaties (zoals *Mens-zijn doe je niet alleen* en *De kunst van het leven*) aandacht aan heeft besteed.